

MARXISME EN ECOLOGIE: DE NOODZAKELIJKE DIALOOG

Marijke 0011e

De kortzichtigheid en de ongebreidelde winsthonger van het industriële bestel worden door de Groenen vaak aan de kaak gesteld, maar zij zeggen daar onmiddellijk bij dat ook de arbeidersbeweging niet met de natuur is begaan en dat de arbeidersklasse, even kortzichtig als de ondernemers, nieuwe productie en meer consumptie eist. Hiermee is de balans weer in evenwicht: de tegenstelling tussen arbeid en kapitaal is voorbijgestreefd, het is nu tijd om aandacht te besteden aan de tegenstelling tussen de industriële samenleving en het natuurlijke milieu, zoniet gaat de mensheid een ecologische ramp tegemoet.

Het feit dat ook milieuproblemen een rol gespeeld hebben in de ondergang van de bureaucratische dictaturen in Oost-Europa maakt dat voor de Groenen (en vele anderen) geen enkel economisch-sociaal alternatief meer zichtbaar is buiten het kapitalistische model, dat hierbij meestal wordt aangeduid als de (sociaal bijgestuurde) markteconomie'. In de ogen van vele Groenen is het socialistisch model als 'industrialistische utopie' een nog groter gevaar dan het kapitalistische industriële model dat, dankzij de democratie, tenminste kan worden bijgestuurd.

Het marxisme en de socialistische beweging staan dus voor een uitdaging. De Groenen zijn een debat aangegaan en de socialistische beweging kan er niet aan ontsnappen. De vragen die de groene beweging sinds een tiental jaren stelt zijn zeer reëel. Er op ingaan is van levensbelang voor een verrijking en uitdieping van het marxisme. Anders is er van een levend en kritisch marxisme geen sprake meer. Men kan zich daarbij bovendien de vraag stellen of het socialisme op ecologisch vlak een mislukking is geweest, precies omdat het marxisme niet kritisch was, en dus in mijn ogen, weinig marxistisch.

Opvallend hierbij is dat het feminisme, dat binnen de socialistische

beweging evenzeer als de ecologie als een ondergeschikt' probleem van de hand werd geweest, wél een dimensie aan de antikapitalistische kritiek en strategie van het marxisme heeft toegevoegd. Maar pas nadat de feministische strijd binnen de socialistische beweging deze gedwongen heeft in te zien dat zon elementair democratisch principe als de gelijkheid tussen man en vrouw geenszins automatisch volgt uit "socialistische gelijkberechtiging in de onderbouw". We hopen dus dat het debat met de Groenen het marxisme ecologisch zal uitdiepen en een breder bondgenootschap van antikapitalistische betwisting mogelijk maakt, hopelijk in een niet te veraf gelegen toekomst.

Un retour à Marx.

Als filosofen varen Marx en Engels in het kielzog van de tradities van het humanisme en de Verlichting. Ze besteden veel ruimte aan een materialistische en historische fundering van hun mensbeeld. De arbeid vormt daarbij de scharnier tussen mens en natuur. De mensen gebruiken technieken en gaan bij het verrichten van arbeid onder elkaar bepaalde relaties aan. Er is dus een reëel verband tussen de gebruikte technieken en de manier waarop de mensen de samenleving ordenen. Het gaat om de bekende relatie tussen de ontwikkelingstrap van de productiekrachten en de daarbij noodzakelijke productieverhoudingen.

In zijn "Parijse manuscripten" van 1844 (die pas in 1932 volledig voor het publiek toegankelijk worden) analyseert Marx het arbeidsproces vanuit filosofisch standpunt en stelt hij dat het in de aard van de mens ligt om de natuur naar zijn eigen behoeften om te vormen:

"Precies in de bewerking van de objectieve wereld maakt de mens zich pas waar als een soortelijk wezen. Deze productie is zijn actieve leven als soort. Doorheen haar verschijnt de natuur als zijn werk en zijn werkelijkheid. Het voorwerp van de arbeid is daarom de objectivering van het leven als menselijke soort: in de mate waarin hij zich niet enkel, zoals in het bewustzijn intellectueel, maar ook daadwerkelijk, reëel verdubbelt en zichzelf dus in een door hem geschapen wereld aanschouwt." (1)

De vervreemding vindt haar oorsprong in het feit dat het voorwerp van zijn arbeid aan de mens wordt ontrukkt:

"De vervreemding van de mens tegenover de mensen is een onmiddellijk gevolg van de vervreemding van de mens van het product van zijn arbeid, van zijn bestaansactiviteit, van zijn wezen als soort." (2)

In latere geschriften komen Marx en Engels herhaaldelijk terug op hun geschiedopvatting die de naam "historisch materialisme" heeft gekregen. Kern daarvan is dat maatschappelijke formaties, maatschappelijke systemen, productiewijzen... geen a-historische, voor eeuwig gegeven structuren zijn, maar slechts een fase in de voortdurende ontwikkeling van de mensheid. Het kapitalisme is ontstaan uit de tegenstellingen binnen de feodale samenleving en in zijn schoot groeien weer tegenstellingen die (onvermijdelijk? automatisch?) zullen leiden tot een opheffing van dit kapitalistische bestel: na zijn omverwerping wordt een hoger ontwikkelde, socialistische, samenleving opgebouwd.

Die geschiedopvatting werd expliciet bekend gemaakt in de meest verspreide en populaire publicaties van Marx en Engels, zoals het "Communistisch manifest en Het socialisme van utopie tot wetenschap". Dit heeft onder meer geleid tot de fameuze periodisering van de geschiedenis in elkaar noodzakelijke en rechtlijnig opvolgende fasen: het beeld van een onverbiddelijke vooruitgang in de geschiedenis van schaarste naar overvloed, van primitief zijn naar beschaving, van achterlijkheid naar voorlijkheid. Ook hierin waren Marx en Engels en hun navolgers kinderen van het optimisme van de 19de eeuw. De ontwikkeling waarvan het kapitalisme het laatste resultaat is, zal niet tot stilstand komen, maar integendeel onstuimig verder gaan naar het socialisme:

"De expansiekracht van de productiemiddelen zal de ketenen doen springen waarin de kapitalistische productiewijze deze heeft vastgeklonken. Het verbreken van deze ketenen is de enige noodzakelijke voorwaarde voor een ononderbroken ontwikkeling van de productiekrachten, met een steeds sneller ritme, en vervolgens voor een praktisch onbeperkte groei van de productie zelf. Dat is niet alles. De sociale toeëigening van de productiemiddelen zal de huidige kunstmatige inperking van de productie, die vandaag onvermijdelijk samenhangt met de productie en die een hoogtepunt bereikt in de crisissen, uitschakelen. Bovendien zal zij een massa van productiemiddelen en producten vrijmaken voor de gemeenschap door de domme verspilling uit te schakelen zoals die in de luxe van de huidige heersende klassen en van hun politieke vertegenwoordigers tot uiting komt. De mogelijkheid om, gebruik makend van de sociale productie, aan alle leden van de samenleving een niet alleen vanuit materieel standpunt verzekerd en steeds maar rijker wordend bestaan te verlenen, maar hen evenzeer te verzekeren van de ontplooiing en van de vrije en volledige uitoefening van hun lichamelijke en intellectuele vermogens, - deze mogelijkheid bestaat vandaag voor het eerst, maar ze bestaat". (3)

Engels klaagt uiteraard terecht de enorme verspilling in het kapitalisme aan en wijst even terecht op het onmiddellijke effect van een sociaal verantwoordende herverdeling van de maatschappelijke rijkdom. Maar we moeten toegeven dat het beeld van onstuimige vooruitgang, ingezet door de groei van de productie in het kapitalisme, en die onbegrensd zal aanhouden wanneer de kapitalistische ketenen zijn kapotgebroken, de uiting zijn van een productivistische visie. Zowel Marx als Engels zijn er van overtuigd dat de geschiedenis van de mensheid globaal er een is van beschavingsvooruitgang, ondanks het vele onrecht dat de massa's in de opeenvolgende trappen naar de hoogste en definitieve trap moeten ondergaan.

Deze vooruitgangsidee is het die in vele groene geschriften (en postmodernistische opvattingen) aan de kaak wordt gesteld als een nefaste opvatting. Het loont de moeite om er even op in te gaan. Voor de marxisten ontstond de vooruitgangsidee samen met het kapitalisme en is de Verlichting zelf een product van dit sociaal-economisch bestel in wording. De filosofen van de Verlichting zetten zich af tegen een door het religieuze dogma geordende wereld. Niet door Gods genade, maar door wetenschap en techniek zal een rijk van vrijheid worden gesticht, dat tevens een rijk van redelijkheid is: de rede wordt de allerhoogste maatstaf, de opperste rechter in het menselijke doen en laten. In onze wetenschappelijke traditie die op de Verlichting steunt geldt dat de natuur rationeel gekend kan worden. Tevens is de wetenschappelijke kennis cumulatief: met de tijd zal ze ons de mogelijkheid geven om het leven en het leven van alle mensen beter te organiseren, en dit op rationele gronden. Vooruitgang en groei van de wetenschap zijn nauw met elkaar verbonden.

De vooruitgangsidee.

Vandaag weten wij, en dat is in niet geringe mate mede een verdienste van de milieubeweging, dat wetenschappelijke kennis slechts deelvijheid is en dat techniek heel nare gevolgen kan hebben. Moeten we daarom echter alle rationele natuurwetenschappelijke kennis en kennisverwerving van de hand wijzen? Is er inderdaad geen vooruitgang vast te stellen? Is het project van de Verlichting, zoals de postmodernist Lyotard stelt, geliquideerd doordat het op een radicale mislukking is uitgelopen (het totalitarisme, de milieucatastrofe)? Of is het Verlichtings-project, zoals Habermas stelt, onvoltooid gebleven omdat louter het instrumentele, technische aspect ervan overleefd is gebleven?

De meeste mensen, ook in de milieubeweging, zijn gelukkig niet zo rechtlijnig om alle wetenschappelijke kennis en resultaten slecht te vinden. Antibiotica, huishoudelijke apparaten, elektrische verlichting, hygiënisch gecontroleerd voedsel om maar wat te noemen, zijn zaken die zeer welkom zijn. Maar er is

ongetwijfeld een verdere discussie nodig over de vraag wat de wetenschap al dan niet kan kennen, hoe wetenschap beoefend wordt, welke maatschappelijke keuzen er gemaakt moeten worden, wat er in het verleden fout is gegaan met de toepassingen van wetenschap en techniek, welke de gevolgen zijn van de scientistische, technicistische realiteit op onze mentaliteit. Daarbij moet afgerekend worden met de positivistische erfenis van de 19de eeuw die, tussen haakjes, ook een zware stempel heeft gedrukt op de marxistische traditie.

Vandaag is het, dunkt me, ook voor marxisten duidelijk geworden dat we de keerzijde van de kapitalistische ontwikkeling zoals die zichtbaar is geworden, kritisch en ernstig onder de loep moeten nemen. Zijn de nefaste gevolgen van de kapitalistische industrialisatie een noodzakelijke stap geweest om de grondslagen te leggen voor een betere, socialistische wereld, zoals een bepaald verworpen hegeliaans beeld dat vele marxisten over de geschiedenis koesterden, stelt? In ieder geval mogen we zeker niet geloven dat meer techniek en meer wetenschap op zichzelf de huidige milieu- en sociale problemen uit de wereld zullen helpen, zoals sommige burgerlijke technocraten beweren.

Marx en Engels waren er diep van overtuigd dat de wetenschap de mens bevrijdt uit een sacrale visie op een natuur waarvan hij de gevangene is. In de middeleeuwen is de natuur uiterst bedreigend en moet de mens er zich onophoudelijk tegen verdedigen (de wilde dieren in het donkere bos, de onvoorspelbare epidemieën...). Heeft nu de desacralisatie van deze bedreiging door de natuur de mens bevrijdt van de ketens die zijn denken omknellen? Sommige verdedigers van de huidige "natuurvolkeren" beweren dat dezen de natuur beter beschermen omdat ze haar beter "begrijpen". Hebben we hier niet eerder te maken met een mythe die sterk lijkt op die van de "onschuldige wilde en waarin het oude heimwee naar de oorspronkelijke paradijselijke toestand doorschemert? Moeten we deze "natuurvolkeren" het recht ontzeggen te genieten van de moderne geneeskunde, van de technieken die het leven draaglijker, aangenamer maken? Een dergelijke mythe hebben Marx en Engels niet geproduceerd. Zij zetten een stap verder. Voor Marx en zeker voor Engels is de enorme ontwikkeling van de productiekrachten onder het kapitalisme de voorwaarde om dit bestel te kunnen overstijgen en een maatschappij van de overvloed mogelijk te maken. Daarom is voor hen de ontwikkeling van de productiekrachten die te danken is aan het kapitalisme een progressieve en dus een goede zaak. In hun geschiedopvatting is het kapitalisme dus een schakel naar het socialisme en wordt de radicale breuk die de industrialisatie in de menselijke ontwikkeling teweegbrengt van minder belang. Maar het is precies die breuk die de Groenen in de verf zetten: hier vloeien immers de huidige milieuproblemen uit voort.

Ecologist avant la lettre?

Voor Marx is de ontwikkeling van de productiekrachten op zich geen punt. Zij is een basisgegeven van het kapitalisme, maar zij is geen domein waarbinnen de contradicties van het systeem zich ontwikkelen. Dé grote contradictie is immers die welke optreedt binnen het kapitaal: de realisatie van de meerwaarde, de klassenstrijd die daarmee gepaard gaat, wat op zijn beurt weer te maken heeft met de contradicties die optreden in de verhouding tussen productiekrachten en productieverhoudingen. Grondstoffen, natuur en techniek zijn daaraan ondergeschikt én, in een hoger stadium van maatschappelijke ontwikkeling, bruikbaar als grondslag voor nieuwe sociale verhoudingen: de kapitalistische productieverhoudingen zijn immers een rem op de verdere ontwikkeling van de productiekrachten, net zoals de feodale productieverhoudingen een rem waren geworden op een verdere ontplooiing van de productiekrachten. Het heeft geen enkele zin om, zoals sommige exegeten proberen te doen, van Marx een ecologist avant la lettre te maken (4). Daar waar Marx het heeft over de relatie mens-natuur (in de 'Manuscripten' en in de "Grundrisse", een werk dat net zoals het vorige pas in de jaren 1930 gepubliceerd werd en dus weinig of geen invloed heeft gehad op de marxistische traditie) wil hij in de eerste plaats een materialistisch humanisme funderen. Verder is er bij hem gewoon geen sprake van de grote ecologische vragen zoals die nu gesteld worden: de uitputting van de grondstoffenvoorraad, de verstoring van de grote ecologische kringlopen, de bedreiging van het wereldklimaat, de demografische explosie...

Het demografisch probleem zoals het marxisme dat heeft aangepakt verdient in dit verband een opmerking. In hun polemieken tegen Malthus (5) is het kernargument van Marx en Engels dat in een socialistische samenleving wél ruimte en ontplooiingskansen voor een groeiend aantal mensen beschikbaar zullen zijn. En: zelfs wanneer Malthus gelijk heeft, dan is het socialisme des te noodzakelijker "om de menselijke instincten te beheersen". Volgens Engels is de demografische kwestie te herleiden tot een economische: grenzen aan de groei worden herleid tot beperkingen gelegen in de sociale verhoudingen. Vandaag wimpelen sommige marxisten de problematiek van de bevolkingsexplosie af in gelijkaardige bewoordingen: met de nodige sociaal-economische ontwikkeling zullen de demografische problemen vanzelf tot een oplossing komen. De vraag of er misschien wel een absolute grens is aan het aantal mensen dat de planeet kan bevatten wordt niet eens gesteld.

Wat we wel bij Marx aantreffen is een morele aanklacht van de vernielende gevolgen van de industrialisatie, zowel voor de natuur als voor de mens. Het kapitaal vernietigt en revolutioneert alle factoren van de oude levenswijze,

het werpt alle hinderpalen omver die een rem zijn op de ontwikkeling van de productiekrachten, op de uitbreiding van de behoeften (6), op de diversiteit van de productie en op de uitbuiting en ruil van de natuurlijke en intellectuele krachten:

'Zo creëert het kapitaal de burgerlijke maatschappij en de universele toeëigening van de natuur, én de maatschappelijke samenhang zelf, d66r de leden van de maatschappij. Vandaar de grote beschavende invloed van het kapitaal: de productie van een maatschappijtrap waar tegenover alle vroegere samenlevingen slechts als plaatselijke ontwikkelingen van de mensheid en als natuur-aanbidding naar voren treden. Pas dan wordt de natuur voor de mens een louter object, louter een zaak van de natuurlijkheid, ze houdt op erkend te worden als een macht voor zichzelf; en de theoretische kennis zelf van haar autonome wetten verschijnt louter als een list om ze te onderwerpen aan de menselijke behoeften, hetzij als voorwerp voor het verbruik, hetzij als middel voor de productie.' (7)

Tot besluit. Marx beroept zich op de verworvenheden van de Verlichting: rationele wetenschappelijke kennis, materialisme, geloof in de mogelijkheden van vooruitgang van en door wetenschap en techniek en dus van de productiviteit. Zijn humanisme is radicaal doordat hij de mens als doelstelling van de mens stelt. De enorme productiviteitsstijging teweeggebracht door de industrialisatie maakt voor het eerst in de geschiedenis de realisatie mogelijk van al verzuchtingen naar gelijkheid en rechtvaardigheid. Marx was dus materialist, humanist én productivist, zoals vele verlichte intellectuelen en burgers uit zijn tijd.

Waarover dan discussiëren?

Welk debat moeten we dan voeren met de Groenen? Marx' materialisme beschouwt de natuur als een inert basisgegeven, dat enkel belangrijk is voor de manier waarop de mens zich de natuur kan toeëigenen. Wat houdt dit "toeëigenen" in? Marx' humanisme stelt geen grenzen aan het ingrijpen van de mens op de natuur. Diverse stromingen in de milieubeweging stellen hieraan wél grenzen. Er zijn zelfs "ecofundi's" die in het ecologische tegendeel omslaan en het humanisme verlaten: voor hen is de mens en zijn overleving niet belangrijk, wel het overleven van "Moeder-Aarde", gesacraliseerd als Gaia, de Oud-Griekse godin. Welke grenzen stellen deze fundamentalisten? Welke toeëigening van de natuur, welke grenzen aan het ingrijpen van de mens op de natuur? Het zijn vragen die de socialistische beweging môet stellen! Want

in tegenstelling tot Marx is het duidelijk geworden dat de mens niet onbeperkt kan ingrijpen op de natuur.

Voor mij staat het vast dat "het marxisme" niet staat of valt door toe te geven dat het productivisme van Marx fout zat. Wij moeten echter de kritiek van het productivisme grondig voeren, niet alleen theoretisch maar ook in het licht van de historische ervaringen van de arbeidersbeweging. Hierover later.

Mens en natuur: welke relatie?

De Verlichting ontwikkelde zoals gezegd een totaal nieuwe visie op de relatie tussen mens en natuur. De natuur is wetenschappelijk kenbaar en deze kennis maakt het ons mogelijk de natuur voor menselijke doeleinden ten nutte te brengen. Prometheus, hij die "van tevoren weet" (het wetenschappelijk denken!), is het geliefde embleem van de Verlichting. Als mensenvriend komt hij in opstand tegen de goden en rooft hij het vuur en de technische vaardigheden om ze aan de mens te schenken. Prometheus is bovendien het tegendeel van zijn domme broer Epimetheus, hij die "achteraf weet", en die merkwaardig genoeg het symbool is van de (niet-positivistische) filosofen die nâ-denken over de mens en de wereld! Door welke relatie willen we nu die totale toeëigening en instrumentalisering van de natuur door de mens vervangen? Welk nieuw theoretisch raamwerk en welke ethiek moeten we in verband met de relatie mens-natuur uitwerken?

Ecosystemen en natuurlijk evenwicht.

De Groenen zeggen vaak dat de mens slechts een radertje is in het werk van de natuur en dat ons ingrijpen het "natuurlijke evenwicht" verstoort en zelfs vernielt. Voor de marxisten blijft gelden dat de desacralisatie van de natuur deze tot een kenbaar object van natuurwetenschappen maakt. De wetenschappelijke ecologie, een van de meest complexe takken van de biologie, ontwikkelde in de loop van deze eeuw (wetenschappelijke) studiemethodes om het functioneren van de natuur te begrijpen. Ecologen bestuderen ecosystemen, complexe gehelen van relaties tussen dode en levende materie, tussen abiotische en biotische factoren. De aarde zelf wordt steeds meer als een ecosysteem beschreven. De complexiteit van deze systemen maakt dat zij een eigen dynamiek bezitten, gebaseerd op een aantal fundamentele kringlopen van materie en op de energiestroom vanuit de zon. Hoe complexer de systemen, des te sterker is de weerstand die ze bieden aan externe of interne verstorin-

gen. De ecosystemen vertonen dus een dynamisch evenwicht. Vandaag is de invloed van de mens op de planeet zo alles omvattend geworden dat geen enkel ecosysteem op zichzelf, los van de menselijke invloed, beschouwd kan worden. Zo hebben zelfs de pinguïns aan de Zuidpool pesticiden in hun vetweefsel opgestapeld. Nergens op aarde is er nog sprake van een natuurlijk' evenwicht. Maar die groeiende invloed van de mens op de natuurlijke systemen is niet nieuw. Het is duidelijk geworden dat zeker vanaf de neolithische revolutie (de invoering van de landbouw) de mens steeds meer oorspronkelijke natuurlijke systemen gewijzigd en soms vernietigd heeft. Zo zou de ondergang van de beschaving in Mesopotamië te wijten zijn aan verzilting door onoordeelkundig gebruik (door latere veroveraars?) van irrigatie. De mythe van de woedende Gala die de mensheid straft ("omdat ze haar misbruikt en geschonden heeft") met uitdunning door oorlog verwijst naar een ecologische crisis in het archaïsche Griekenland. Aan het einde van de middeleeuwen waren de Westeuropese bossen allemaal vernield. (8)

De Groenen hebben echter gelijk om te wijzen op de breuk in de menselijke geschiedenis die belichaamd wordt door de industrialisatie, want vanaf dat ogenblik komt er een dermate versnelling in het menselijk ingrijpen op de natuur, dat de levens- en productievoorwaarden van de samenleving (en van de mens als individu) zelf bedreigd worden. Bovendien hebben de industrieel-kapitalistische transformaties de factor tijd verstoord.(9) Deze ontwikkeling is niet meer houdbaar: haar snelheid is bezig met het omvormen van de geordende ecosystemen in ongeordende systemen, die dus naar hun vernietiging toegaan.

We kunnen het debat over de grenzen van het menselijk ingrijpen op rationeel-wetenschappelijke gronden voeren aangezien ecosystemen bestudeerbaar zijn en omdat we de gevolgen van het ingrijpen kunnen nagaan. Maar het debat moet tegelijkertijd een zo democratisch mogelijk gevoerd politiek debat zijn, want het ingrijpen door de mens is zelf een politiek, maatschappelijk gebeuren.

De arbeidersbeweging: een summiere balans.

De moderne arbeidersbeweging wordt in feite pas werkelijkheid met de grote massa-organisaties van de Tweede Internationale aan het einde van de vorige eeuw. Uiteraard ontwikkelt die arbeidersbeweging een eenzijdige en simplistische visie op het marxisme, en dit om diverse sociaal-culturele redenen. Reeds van bij de aanvang steunt zij de modernisering en de verdere groei van het fabrieksproletariaat, die "moderne Prometheus", terwijl zij

tegelijktijd ijvert voor zijn lotsverbetering en zijn politieke ontvoogding. Maar geleidelijk aan verglijdt de arbeidersbeweging, onder invloed van de Duitse sociaal-democratie, naar een visie die de overgang naar het socialisme opvat als een graadsgewijs en automatisch, een zich uit dwingende noodzaak ontwikkelend onvermijdelijk proces. Met de groei van de proletarische rangen groeit, door het stemrecht, de politieke vertegenwoordiging van de arbeidersklasse. Uiteindelijk zal dit, zo denkt men, vrij gemakkelijk uitgroeien tot een politieke meerderheid van de arbeidersklasse die dan even natuurlijk de staatsmacht overneemt. De radicale accenten van de kritiek op het kapitalisme die zo sterk doorklinken in Marx wijken naar de achtergrond, terwijl de arbeidersbeweging uitgroeit tot een machtige zuil waarin de greep van de bureaucratie sterker wordt, waardoor ze steeds meer afstand neemt van kritische en opstandige bewegingen en acties. In deze reformistisch georganiseerde arbeidersbeweging worden koloniale veroveringen zelfs voorgesteld als "beschavingsopdrachten". Zij gaat zich steeds meer identificeren met de belangen van het kapitalistische bestel en dus met de expansiedrift van dit systeem, waaronder de industrialisering op zich: de tewerkstelling beschermen en werk verschaffen is de basis waarop de arbeidersbureaucratie haar bestaan legitimeert. Alternatieve productie, alternatieve vormen van productie, arbeidsvormen en levenswijzen zijn een hinderpaal voor een bureaucratie die zweert bij het voortbestaan van het kapitalistische systeem, het enige waarin deze bureaucratie haar sociale rol kan spelen.

De concurrentiedwang dwingt de kapitalist tot steeds meer rationalisatie en een steeds hogere productiviteit. Wanneer men het kapitalistische eigendomsrecht niet radicaal in twijfel trekt, dan staat men in de verdediging. Telkens weer wordt er afgedankt, worden arbeiders door machines vervangen. Stijgende productiviteit leidt tot werkloosheid tenzij meer koopwaren aan de man kunnen worden gebracht, dus tenzij de uitgebreide groei van het kapitaal gewaarborgd is: dan is nieuwe tewerkstelling mogelijk. En daarvoor springt de reformistische arbeidersbeweging, a.h.w. op natuurlijke wijze, voor in de bres.

Een dramatisch eindpunt van deze evolutie wordt bereikt met de eerste grote wereldbrand. De leiders van de Socialistische Internationale kiezen de zijde van hun respectieve "vaderlanden en sturen de arbeiders naar het slagveld waar ze elkaar uitmoorden. Het failliet is groot. Maar de ook ideologische erfenis van de traditionele socialistische arbeidersbeweging is groot en blijft doorwerken: economische groei in naam van de tewerkstelling, industrialisering en vernietiging van het platteland, de ontwikkeling van stedelijke monsters als zodanig zijn de doelstellingen van de georganiseerde arbeidersbeweging. Het politieke en morele failliet wordt bedekt met de mantel van het sociaal medebeheer, de gewaarborgde sociale vrede, het verwerpen van

"kleinburgerlijke ideologieën" zoals het feminisme en de cultuurhonger in zijn brede betekenis. Zo wordt de scheiding tussen economie en politiek een hefboom om de globale politieke kritiek op het kapitalisme in al zijn aspecten te kortwieken.

Dit soort arbeidersbeweging voelt die milieubezorgdheid als een dreiging aan. Ze weigert een radicale strijd voor industriële reconversie te koppelen aan de strijd voor bijvoorbeeld gezonder werk. Net zoals inzake de vrouwenkwestie kenmerken de grote arbeidersorganisaties zich door een stugge afwijzing van de solidariteit met een betwisting van het kapitalisme op andere terreinen dan die van de tewerkstelling.

Het groene tekort.

De milieubeweging heeft het volste recht om deze verbureaucratiseerde en voor het kapitalisme ongevaarlijke arbeidersbeweging aan de kaak te stellen. Maar de groene partijen en grote delen van de milieubeweging beperken zich niet tot deze kritiek. Zij ontkennen namelijk dat de arbeidersklasse tegelijkertijd het slachtoffer is van de kortzichtige kapitalistische winsthonger, en zij ontkennen evenzeer dat het terrein van de antikapitalistische klassenstrijd zélf verruimd en uitgediept moet worden, m.a.w. dat de milieuproblematiek in de problematiek van de klassenstrijd moet worden geïntegreerd.

Op nog een ander vlak is de arbeidersbeweging de erfgenaam van de productivistische 19de eeuw. In de strijd tegen de achterlijke overblijfsels op politiek en kerkelijk vlak van het Ancien Régime werd de arbeidersbeweging o.m. geleid door het ophemelen van wetenschap en techniek. Nieuwe ontdekkingen in de natuurwetenschappen werden opgevat als wapens tegen de godsdienst (10). Technologie, nieuwe energiebronnen (met tenslotte de kernenergie) en de nieuwe chemie werden in de ogen van de arbeidersbeweging zoveel waardevolle instrumenten tegen achterlijkheid en voor het verwezenlijken van een nieuwe maatschappij. Van enige kritiek op het maatschappelijke misbruik van wetenschap en techniek was nauwelijks sprake. De georganiseerde arbeidersbeweging maakte van het vooruitgangsgeloof van Marx en Engels een echte karikatuur.

Centraal in deze scientistische configuratie is de stelling dat techniek (en de productiekrachten waarvan de techniek deel uitmaakt) opgevat moeten worden als een neutraal gegeven. Was het socialisme eenmaal gevestigd dan zou die (of de) techniek gebruikt worden voor het welzijn van iedereen. Lenins beroemde formule volgens dewelke het socialisme gelijk is aan radendemocratie.

cratie plus electriciteit" illustreert deze opvatting in een notedop. Lenin staat in 1921 achter de invoering van het bandwerk naar Amerikaans model (taylorisme en fordisme) omdat hij gelooft dat kapitalistische technieken in het arbeidsproces voor een socialistisch doel kunnen worden aangewend:

"Wij zullen het socialisme juist kunnen verwezenlijken in de mate waarin wij erin slagen de macht van de sovjets en het sovjetsysteem van het beheer te combineren met de meest recente vooruitgang van het kapitalisme. We moeten in Rusland de studie en het onderwijs van het taylorisme, het uittesten ervan en zijn systematische toepassing organiseren."
(11)

In datzelfde jaar staat Lenin achter de overname van de leiding van de vakbonden door de nieuwe managers en bekritiseert hij de linkse oppositie en de "arbeidersoppositie". Ik twijfel niet aan zijn oprechte bedoeling om de productie van het uitgeputte Rusland het koste wat het wil weer op te trekken, maar zijn geloof in de technische neutraliteit gaf de stalinistische diktatuur de kans om ze op goed gezag over te nemen en we weten hoe erg die gevolgen zijn geweest.

Het stalinistische delirium.

De waanzin van een Lysenko die eventjes de wetten van de genetica ontkende en dictatoriaal deze tak van de wetenschap voor lange tijd letterlijk monddood maakte (12), vindt een zekere legitimiteit in het voluntarisme van de Russische revolutie: het breken van de sociale ketenen van het kapitalisme zou de "socialistische mens" in staat stellen om de natuur naar de menselijke behoeften te "herschepfen", de "proletarische wetenschap" zou die van het kapitalisme overtreffen.

Na de dood van Stalin verdedigde Chroesjtsjov in diezelfde technicistische lijn de theorie van de socialistische wedijver om de Westerse consumptie-maatschappij te overtreffen. "Jullie," zo snoefde hij bij zijn eerste bezoek aan de VS., "hebben de kleurentelevisie uitgevonden, wij de eerste ruimtevaarder." De stalinistische dictatuur was niet alleen monsterlijk op menselijk vlak: ze was ook niet in staat om enige kwalitatieve discussie over te de productie te voeren. Ze beschouwde de "oneindige" Siberische ruimte als een terrein voor onbegrensde roofofbouw op de natuur en stelde de mensen bloot aan radioactieve bestraling op een zorgeloze manier die getuigde van een diepe minachting voor de mens. Het technicisme ging zelfs zover dat Stalin de mens beschouwde als "het meest dierbare kapitaal" en de schrijvers de taak opdroeg

om 'de ingenieurs van de menselijke ziel' te zijn. De vreselijke gevolgen van het bureaucratische wanbeheer worden vandaag angstwekkend zichtbaar: het Aralmeer verdwijnt, reusachtige proefterreinen en hun in- en omwonenden zijn radioactief besmet, de landbouw is in zijn basisweefsels aangetast, wouden zijn onherroepelijk kapotgemaakt...

Deze fatale erfenis wordt vandaag op rekening van het marxisme en van de arbeidersbeweging geschreven. Of dit waar is, en in hoeverre, moet van ons een grondig en eerlijk antwoord krijgen. Gewagen van een "waar" en een "Vals marxisme" in het zoeken naar een verklaring is erger dan onvoldoende. Het komt er op aan de sociale, culturele en ideologische wortels van de mislukking bloot te leggen. De verklaring van het historisch proces kan niet worden herleid tot het ware of valse gebruik van een doctrine. Pas dan zullen alle nodige lessen kunnen worden getrokken en slechts op die manier is een waarachtig debat met de milieubeweging mogelijk.

Ecologie en markteconomie.

Marx verwees terecht naar de periodieke crisissen (van overproductie) en naar de enorme verspilling van materialen en menselijke mogelijkheden in het kapitalisme. Ondanks al zijn geloof in de vooruitgang, bleef hij een radicale en globale criticus van het kapitalisme. Die globale kritiek staat nog steeds overeind. Terloops weze opgemerkt dat zijn meest revolutionaire marxistische navolgers zoals Lenin, Rosa Luxemburg en Trotsky zich veeleer met politiek strategische en organisatorische kwesties hebben beziggehouden, dan met een uitdieping en verruiming van de globale kritiek op het kapitalistische bestel.

Eerlijkheid gebied ons vandaag, zeker wanneer we een blik werpen op de planeet, om het failliet te erkennen van het kapitalisme als systeem om de mensheid een goed leven te verlenen. Het feit dat enkel de realisatie van de meerwaarde telt voor het functioneren van het kapitaal, brengt met zich mee dat de markteconomie de ecologische schade die ze op lange termijn veroorzaakt, niet in rekening brengt. Er is echter meer. De concurrentiedwang maakt dat producten en technologieën steeds sneller koopwaar worden zonder dat men hierbij, al is het maar even, de tijd heeft genomen om de milieu-effect ervan na te gaan. Het winstmotief erkent enkel interne kosten en wentelt milieukosten als "externe factor" af op de gemeenschap. (13) De markt overheerst overal en alles. Alleen de koopkrachtige vraag telt en niet de menselijke behoefte. Er is eten genoeg in de wereld, maar wie het niet kan kopen ken voorthongeren. De onderontwikkeling is het product van het imperialisme en wordt er door bestendig (kolonialisme en neokolonialisme). Omwille

van de winst worden voedselvoorraden op grote schaal vernietigd en landbouwgronden braak gelegd. Het kapitalisme dobbert, vanuit menselijk standpunt gezien, op onproductieve militaire uitgaven. Technologische beslissingen zoals het bouwen van kerncentrales worden genomen op basis van het samenvallen van militair en industrieel-financieel belang. Nog nooit is de technische productiviteit zo groot geweest terwijl er nog nooit, vanuit menselijk standpunt, zoveel onproductieve arbeid wordt verricht. Nog nooit is de mogelijkheid zo groot geweest om de noodzakelijke arbeidstijd te verkorten en zijn zoveel miljoenen mensen werkloos. Nog nooit zijn de middelen op planetair vlak zo groot geweest om eenieder een degelijke woning, degelijk onderwijs en goede gezondheidszorg te geven, maar enkel wie betaalt heeft daarop enig recht.

De meeste Groenen zijn het eens met z'n scherpe kritiek op het kapitalisme. Maar ze komen niet tot het besluit dat dit bestel onhervormbaar is gebleken, dat het steeds nefaster wordt en dat het radicaal moet worden verworpen. Zij handhaven de oude reformistische illusie dat de ecologie en de (kapitalistische) economie met elkaar moeten en kunnen verzoend worden, nl. via een regulerende (kapitalistische) staat die wetgevend de (kapitalistische) productie in goede banen leidt...

Een wederzijds, open en concreet debat.

De openheid van de marxisten om het debat aan te gaan over de ecologische tekortkomingen in de eigen traditie, moet vergezeld gaan van een debat waarin de groene beweging de kapitalistische wareneconomie aan een radicaal onderzoek onderwerpt. Dat moet en kan samen gebeuren, door de marxisten en door de milieubeweging.

Hierbij zullen problemen zoals de rol van de staat, de democratische bevraging over de technologische keuzes, de burger en de democratie zeker aan de orde komen. Waar het op aan komt is gesprekken te voeren over concrete dossiers waarbij wordt ingegaan op de grond van de zaak, zonder vooroordelen en met een grote luisterbereidheid van beide kanten.

In het TGV-dossier komen plaatselijke belangen, vakbondsbelangen, de uitbouw van het openbaar vervoer in België en op Europees vlak allemaal aan de orde. Het brandend actuele debat over de milieueffingen biedt de mogelijkheid van een zeer diepgaand debat. Het probleem van een uitstapscenario voor kernenergie dat moet worden afgedwongen van de machtige electriciteitsproducenten brengt het probleem van de politieke macht en van de economi-

sche machtscentra aan de orde...

Door gezamenlijke discussies, gemeenschappelijke ervaringen en grondige theoretische analyses kan de kloof tussen ecologie en marxisme versmald worden. Ze zullen alleszins bijdragen tot een versterking van antikapitalistische kritiek op het bestaande. In het fundamenteel radicaal kritische karakter van het marxisme heeft voor mij steeds de kern van het marxisme als levende politieke theorie gelegen.

NOTEN

(1) MARX (K.), *Texte zur Methode und Praxis II*, Pariser Manuskripte 1844, G. Hillmann ed., Hamburg 1966, p. 57-58. (mijn vertaling, M.C.)

(2) *ibid.*, p. 58.

(3) ENGELS (Fr.), Socialisme utopique et socialisme scientifique, Paris 1969, p. 116-117. (mijn vertaling, M.C.)

(4) Zon poging onderneemt Tiziano Bagarolo met zijn 'Marxisme et écologie in: *Quatrième Internationale* n° 34, aug.- okt. 1989. De exegeet vindt altijd de aanwijzingen die hij verwacht te vinden. De exegetische dient trouwens om de vragen die een historische periode zich stelt te toetsen aan de Schrift. Bij gebrek aan adequaat antwoord dreigt deze basistekst zijn geldigheid te verliezen. Voor mij echter zijn de geschriften van Marx geen evangelie, maar wetenschappelijke bijdragen, dus onderhevig aan radicale kritiek, zonder dat ze daarbij hun geldigheid geheel, verre vandaar, verliezen. Interessanter is een studie over wat de marxisten bij Marx hebben willen lezen en hoe ze dat gedaan hebben en waarom.

(5) MARX (K.) & ENGELS (Fr.), R. Dangeville ed., Critique de Malthus Paris 1978.

(6) Over het moeilijke probleem van de behoeften vanuit marxistisch oogpunt (welke zijn gerechtvaardigd en welke niet...) cfr. HELLER (A.), La théorie des

besoins chez Marx, Paris 1978.

De Groenen zelf voeren een debat over behoeften en schaarste. In ons taalgebied is Hans Achterhuis de gangmaker van een "filosofie van de schaarste" met interessante commentaren op de consumptiemaatschappij. Maar zijn filosofie blijft vasthaken in een mensbeeld dat nog steeds bepaald wordt door een soort van erfzonde van de afgunst of "mimetische begeerte". Cfr. De markt van welzijn en geluk, Baarn 1984; en Het rijk van de schaarste Baarn 1988.

(7) MARX (K.), Grundriss der Kritik der politischen Oekonomie (Rohentwurf, 1857-1858) Berlin 1974, p. 313. (p. 411-412 in de Engelse Pelican-uitgave). (Mijn vertaling, M.C.)

(8) Een "boeiend" historisch overzicht van de ecologische verstoringen door de mensheid in de laatste 20.000 jaar vindt men bij PONTING (Cl.), Een groene acheschiedenis van de aarde, Amsterdam 1992.

(9) In verband met deze "radicale breuk" is het interessant aandacht te besteden aan een filosofische traditie in het kielzog van de romantiek. Zo wijzen Heidegger en anderen op het "totalitaire karakter" van de hedendaagse beschaving als "technisch bestel". We verwijzen hiervoor naar de zopas door Hans Achterhuis samengestelde bundel De maat van de techniek. Wat ook de reactionaire consequenties zijn die sommigen uit die filosofische overwegingen menen te mogen trekken, precies om hun "romantische lading" zijn ze belangwekkend. Ze hebben niet voor niets invloed uitgeoefend op marxistische stromingen zoals die van de Frankfurter Schule' en we kunnen het voortzetten van dit denken niet overlaten aan de postmodernisten.

(10) In hun sciëntistische kritiek van de godsdienst vergleden de socialisten zelfs tot een soort "progressief" sociaal-darwinisme, parallel aan het reactionaire sociaal-darwinisme van een Spengler: Marx, Kropotkin en vooral Engels beweerden dat de wetten van de maatschappelijke ontwikkeling analoog waren aan Darwins "wetten" over de natuurlijke evolutie. Wat meteen iets zegt over hun onbegrip van het eigenlijke darwinistische denken. (cfr. Introduction à la Jirologie darwinienne. Marx-Engels. Malthus. Spencer. Darwin in: TORT (P.), Marx et le problème de l'idéologie. Le modèle égyptien Paris 1988.

(11) in: LENINE, Oeuvres, t. 27, Moscou 1961, p. 268.

(12) De "proletarische geneticus en kwakzalver Lyssenko (1898-1976) komt pas ten val in 1965, het jaar waarin Monod, Lwow en Jacob de Nobelprijs voor geneeskunde krijgen voor hun baanbrekend werk in de genetica, tot grote woede overigens van De Gaulle: Monod was verbonden met de PCF!

(13) Voor een kernachtig geformuleerde synthese (vanuit burgerlijk standpunt!) van de beperkingen van de markteconomie en de onmogelijkheid om de (kapitalistische) economie met de ecologie te verzoenen, zie: René Passet, Les limites de la régulation marchande, in Le Monde Diplomatique, juni 1992.

Ik wens hierbij het International Institute for Research and Education (I.I.R.E.) in Amsterdam te bedanken. Het Instituut stelde mij een aantal documenten ter beschikking over het ecologische debat in de Franse afdeling van de Vierde Internationale, waaronder: Document de travail n° 25. Eléments pour un débat de fond, van Samy Joshua.

Voor informatie: I.I.R.E., Postbus 53290, 1007 RG Amsterdam.

